

SOCIÁLNĚ EKONOMICKÁ SITUACE ŽEN V ČESKÉM ZEMĚDĚLSTVÍ

Věra Majerová

PEF, Katedra humanitních věd, Vysoká škola zemědělská
165 21 Praha 6 - Suchdol

Anotace:

Ženy v ČR tradičně zaujímají vysoký podíl mezi ekonomicky aktivními osobami. V pracovní sféře dosahují teoretické rovnoprávnosti, v praxi se však pracovní podmínky od teoretických možností liší, což vyplývá z odlišných fyzických a psychických dispozic obou pohlaví. Transformace zemědělství a venkova pracovní podmínky žen poněkud komplikuje. Mezi nezaměstnanými se objevují častěji než muži a hledání nového zaměstnání je pro ně obtížnější vzhledem k mateřským a rodinným povinnostem. Na řadu otázek, týkajících se pracovního uplatnění žen není zatím možno dát odpověď, protože kromě jiného, chybí i dostatek přesnějších empirických poznatků.

Summary:

The Czech women create traditionally a big part of economic active persons. They have the equality rights in work but the theoretical possibilities are different from practical situation owing to different physic and psychic dispositions of men and women. The transition of agriculture and renewal of villages rather complicate the work conditions of women. Women are often among the unemployed and the seeking of new jobs is more difficult regarding a maternity and family duties. Many questions concerning of work and life conditions cannot be answered because of the lack of exact empirical data.

Klíčová slova:

transformace zemědělství, zaměstnanost, sociální a ekonomické podmínky žen

Key words:

transformation of agriculture, employment, social and economical condition of women

Ženy v České republice tvoří 51,4 % obyvatelstva. Ve venkovských oblastech, tzn. obcích do 2.000 obyvatel je žen 50,8 %.

Jejich podíl ve skupině pracovní aktivního věku je v ČR 50,1 %, v důchodovém věku 62,4 %. V tomto ohledu je situace ve venkovských oblastech poněkud odlišná, žen v aktivním věku je zde 46 % a v důchodovém 64,4 %.

V pracovní sféře dosahují teoretické rovnoprávnosti (v podílu zaměstnanosti, v přístupu ke vzdělání, kvalifikaci a rekvalifikaci, v platovém zařazení, pracovních perspektivách apod.). V praxi se však jejich pracovní podmínky od teoretických možností značně liší, což vyplývá z odlišných fyzických a psychických dispozic obou pohlaví, jejich životních rolí, subjektivních příčin, objektivních předpokladů, tradičního pojetí ženské práce a ženských schopností i regionálních zvyklostí.

Transformace zemědělství a celkové ekonomické, politické a sociální změny po roce 1989 bezesporu staví ženy do značně složité situace v práci, domácnosti i v rodině. Bohužel po roce 1989 nebyl proveden žádný komplexnější výzkum pracovních a životních podmínek zemědělských žen, ze kterého by bylo možno usuzovat na směr a intenzitu sociálních procesů, vyvolaných transformací. Vycházím tedy ze statistického materiálu, zpracovaného pro potřeby FAO ve spolupráci s paní Pirjo Siiskonen z university v Helsinkách, pro který byla použita stejná metodika v Estonsku, Litvě, Lotyšsku, Polsku, České republice, na Slovensku, v Maďarsku, Slovinsku, Chorvatsku a Bulharsku. Pro srovnání bylo použito některých dat, týkajících se žen, z Rakouska a Finska. Zůstávám však u otevřených otázek, neboť pro kvalifikované odpovědi na ně nemám v současné době k dispozici dostatek vhodného empirického materiálu.

V České republice je v současné době (podle údajů ze Sčítání lidu z r. 1990) průměrná velikost rodiny 2,57 osoby a průměrný počet dětí na rodinu 1,07. Očekávaná délka života je 68,2 roku u mužů a 75,7 roku u žen. Průměrný věk uzavírání sňatku je u mužů 22 a u žen 18 let. Míra rozvodovosti činí 38,6 %.

Muži v ČR jsou v průměru vzdělanější než ženy, na jednoho muže se základním vzděláním připadá 1,65 žen se základním vzděláním, 0,9 středoškolaček a 0,5 vysokoškolaček. Ve venkovských oblastech je tento poměr jen o málo nepříznivější - 1,70 žen se základním vzděláním, 0,7 středoškolaček a rovněž 0,5 vysokoškolaček připadajících na jednoho muže v týchž vzdělanostních kategoriích. Dá se tedy říci, že v tomto ohledu patří Česká republika k zemím s relativně vyrovnanou vzdělanostní strukturou obyvatelstva. Negramotnost se téměř u nás nevyskytuje, 0,6 % dospělého obyvatelstva (tj. 51.876 osob) nemá dokončené základní vzdělání nebo u nich nebylo uvedeno. Ženy nejsou zvláště evidovány. Pro srovnání - v Polsku činí podíl negramotných 0,9 %, nerozlišeno podle pohlaví, avšak v Chorvatsku je 8 % a v Bulharsku odhadem 5 % žen z venkovských oblastí negramotných.

Celostátní míra nezaměstnanosti v r. 1993 činila 3,85 %, avšak ženy se na ní podílely poněkud více, 4,81 % oproti 3,06 % u mužů. Ve venkovských oblastech je tento rozdíl mezi pohlavími ještě výraznější, míra nezaměstnanosti žen činí 5,9 % oproti 2,3 % u mužů. Údaje za zemědělství (včetně lesního hospodářství) se téměř shodují s údaji venkovských oblastí, 5,7 % nezaměstnaných žen oproti 2,6 % mužů. V zemědělství je nyní zaměstnáno 8,05 % z ekonomicky aktivních osob a z nich 38,3 % jsou ženy.

V Polsku je v současné době míra nezaměstnanosti 13,7 % (u žen však 15,2 %), ve venkovských oblastech je celkově nižší 10,8 % (u žen 12,5 %). Zemědělství je na tom relativně nejlépe s celkovou 8 % mírou nezaměstnanosti (u žen pak 10 %).

Jistá relativita problému nezaměstnanosti je z uvedených čísel zřejmá.

V České republice z cca 5 a půl milionu ekonomicky aktivních osob tvoří 47,6 % ženy. Členění podle oborů zaměstnání a pohlaví je následující:

obor	muži	ženy
zemědělství (včetně lesního a vodního hospodářství)	7,2 %	4,4 %
průmysl	21,5 %	15,8 %
stavebnictví, geologie	6,2 %	1,4 %
doprava a spoje	4,3 %	2,4 %
obchod	2,7 %	6,8 %
věda, výzkum	0,6 %	0,5 %
ubytování, stravovací služby	2,4 %	2,1 %
sociální služby	2,8 %	9,6 %
ostatní	3,4 %	3,1 %
neuvedeno	1,6 %	1,5 %

Průměrná čísla podávají obraz současné situace, avšak nevypovídají o konkrétní situaci jednotlivých sociálních skupin.

Česká republika patří bezesporu k zemím, kde nemůžeme hovořit o vědomé legislativní diskriminaci žen. Dělbá práce v rodině i v zaměstnání vychází převážně z rozdílných dispozic obou pohlaví, ženy mají stejný přístup ke vzdělání jako muži, nejsou omezovány v možnostech účastnit se veřejného, politického a společenského života, mají stejná vlastnická práva.

Při stejných právech avšak jiných dispozicích nicméně vzniká řada nerovností a rozdílných životních šancí. Nebudu podrobněji hovořit o těch, které jsou notoricky známé - jako větší zatížení domácími pracemi v rodině, při péči o děti, při vedení domácnosti, zvláště venkovské, podílení se na obhospodařování zahrady a chovu hospodářských zvířat, přerušované pracovní kariéry, menší možnosti ale zároveň nižší ochotě převzít náročnější práci či zastávat funkce, nižší hladině pracovních odměn, neprosazování se v politickém a společenském životě, ať již z objektivních či subjektivních příčin.

Pokusím se zaměřit na to, co se v současné době v ekonomické i sociální sféře zemědělství a venkova mění a jaké to může mít důsledky právě pro ženy, nebo přesněji řečeno pro vztahy mezi oběma pohlavími.

V pracovním životě bude přechod na ryze výkonnostní principy ženy znevýhodňovat a nutit k rozhodování, zda dát přednost rodině, či osobní pracovní kariéře. Rostoucí kvalifikace žen má samozřejmě za důsledek růst potřeby vyšší vzdělání uplatnit, z ekonomických i sociálních důvodů. Práce je sice pro naprostou většinu obyvatelstva stále především ekonomickou potřebou, ale zaměstnání má i sociální rozměr. Nezaměstnanost je vnímána spíše negativně a může být pocíťována jako selhání. Po dlouhém období, kdy práce byla chápána a deklarována téměř jako hlavní smysl života a významná hodnota lze jen těžko

předpokládat, že vztah k zaměstnanosti (nebo jinak řečeno k modelu života orientovaného na výdělečnou práci) se bude rychleji měnit. Pravděpodobně není náhoda, že při sociologickém výzkumu názorů studentů naší školy na uplatnění v praxi se u dívek objevovaly uvažované životní cíle jako seberealizace, touha dosáhnout dobrých pracovních výsledků a stát se dobrým odborníkem ve svém oboru dokonce trochu častěji než u chlapců. Také obava z nezaměstnanosti je u žen docela opodstatněná. Jsou-li ženy vdány, pak možnost zůstat nějakou dobu v domácnosti a pečovat o děti patří k logickému běhu a smyslu života. Pro osamělé ženy, ať již neprovdané, rozvedené či ovdovělé, je zaměstnání nejen ekonomickou nutností, ale také sociální potřebou. Ve venkovských oblastech s omezenými možnostmi společenských kontaktů tato potřeba přirozeně sílí. Charakter práce v zemědělství a nedostatek pracovních příležitostí na venkově sociálně ekonomickou situace žen komplikuje.

Novým prvkem, který se po změnách v roce 1989 objevil, je růst majetkových rozdílů mezi lidmi. Těžko zatím říci, jak se projeví ve vztazích obou pohlaví, ať již v rodině či na pracovištích. Převážně dominantní postavení mužů v ekonomické oblasti je tradiční. Vypořádáváním restitučních nároků byl započat proces diferenciací mezi obyvatelstvem. Další předpoklady a lidské vlastnosti, které jej budou ovlivňovat, jako např. podnikavost, schopnost dobře investovat, dobře se rozhodovat nebo na druhé straně dravost, bezohlednost, vypočítavost nejsou vázány na pohlaví, ale na osobnost. Není však vyloučeno, že teoretická rovnost šancí obou pohlaví bude faktickou nerovností pro jedno z nich. Vyhraněnější konkurenční napětí je pravděpodobnou alternativou.

Zkušenosti ze západoevropských zemí hovoří o horších podmínkách žen v podnikatelských strukturách na venkově, o ztížených možnostech získat úvěry, přesvědčit o svých manažerských a řídicích schopnostech a o důvěryhodnosti svých podnikatelských záměrů. Naše představy o podnikání žen ve venkovských oblastech se zatím omezují na tzv. agroturistiku, čímž se myslí především ubytovací a stravovací služby, doplněné případně obchodní činností či drobnou řemeslnou prací. Dostatek informací o skutečném rozvoji podnikatelství a o úloze žen v něm však zatím chybí.

Zcela otevřenou otázkou je uplatnění žen ve společenských a politických funkcích či ve veřejné správě. Zájem žen podílet se na veřejných činnostech je tradičně malý, zejména na venkově. Souvisí s časovými možnostmi a celkovými dispozicemi žen. Ale zároveň je pocíťován nedostatek organizovanosti a vlivné reprezentace, přinejmenším některými vrstvami a skupinami žen.

Nezdá se, že by u nás v současné době nabývaly většího vlivu feministické tendence a termín "sexual harassment" je úsměvně překládán jako "sexuální harašení". Nemůžeme však popřít, že absence ženské politické nebo společenské reprezentace není pro formování funkční sociální struktury společnosti zdravá. Pro venkovskou společnost a její specifické

ekonomické a sociální problémy by model účinného politického chování a jednání byl užitečný, pravděpodobně pro obě poloviny populace.

Hovoříme však nyní o ženách. Je až s podivem, že v mnohých ohledech relativně rozvinutá Česká republika s demokratickou tradicí je v současné době v ženské otázce dost konzervativní. Domnívám se, že i toto je důsledek minulého čtyřicetiletého vývoje společnosti a její izolace. O existenci vlivné světové organizace ACWW ("Associated Country Women in the World") se omezený okruh zájemkyň dozvěděl asi před třemi lety, není však dosud vytvořena institucionální možnost pro připojení se k ní. Spolupráce v rámci FAO je teprve v počátcích. Nedostatek vlastní iniciativy žen, jejich organizačních zkušeností a jazykové bariéry, bránící získávání informací se odrážejí v celkovém vývoji našeho venkova i v sociálním postavení jeho obyvatel.

Závěrem lze konstatovat, že demografické a statistické údaje o venkovu, zemědělství a sociálních skupinách jsou známy. Sociologických dat je prozatím značný nedostatek. Ten poznamenává i charakter úvah o možných sociálních jevech a procesech, které nutně v mnohém zůstávají pouze na povrchu. Avšak i ony se mohou stát východiskem pro tvorbu hypotéz, které snad bude možno později empiricky ověřovat.